

25. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

26. Молдован А.В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / А.В. Молдован, С.М. Мельник. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 368 с.

ШАНДРА Б. Б.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри філософії

(Ужгородський національний університет)

УДК 340.12

СВІТОГЛЯДНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФЕНОМЕНА ЗЛОЧИННОСТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ТА АНТРОПОЛОГІЧНИХ ІНТЕНЦІЙ

У статті досліджено світоглядне обґрунтування феномена злочинності в контексті філософсько-правових та антропологічних інтенцій. Розглянуто духовні складові людської особистості, які є надзвичайно важливими під час вивчення причин злочинності. Гносеологічні концепції аналізу цього феномена залежать від розуміння онтологічної структури злочину, від антропологічної перспективи як простору, у якому здійснюють злочин.

Ключові слова: антропологія, злочинність, свідомість, суспільство, філософія права, соціальна філософія.

В статье исследуется мировоззренческое обоснование феномена преступности в контексте философско-правовых и антропологических интенций. Рассмотрены духовные составляющие человеческой личности, которые являются чрезвычайно важными при изучении причин преступности. Гносеологические концепции анализа этого феномена зависят от понимания онтологической структуры преступления, от антропологической перспективы как пространства, в котором совершают преступление.

Ключевые слова: преступность, общество, антропология, философия права, социальная философия.

The paper investigates the philosophical, legal, social, philosophical and anthropological intention of overcoming crime. Traced the politically-economic situation in the country, psycho-sociological situation in society axiological and ontological and anthropological depth of the human personality – that are the main factors, the positive state is not left room for the existence of crime itself.

Key words: crime, society, anthropology, philosophy, law, social philosophy.

Вступ. Ціннісний принцип блага, одним із виявів якого є ідея гармонійного розвитку суспільства та поваги кожного його члена, є не просто філософською категорією, а філософським поняттям, яке репрезентує в буденній свідомості глибокі життєво важливі принципи. Хоча їхне

коріння сягає метафізично-трансцендентної реальності, проте водночас вони присутні в нашому буденному житті. Можемо стверджувати думку, що цінності є просто фікцією, проте саме життя заперечує це. Людина, хоче вона того чи ні, коли стоїть перед вибором здійснювати моральний вчинок чи відвертатися від нього, вибравши свій шлях, приречена жити з наслідками свого вчинку. Якщо ж індивід робить вибір, що йде всупереч із важливими суспільно-етичними цінностями, він своїм вибором прирікає себе до самоізоляції, а отже, до руйнування й деградації спочатку своєї моральної частини, а згодом доходить і до руйнування психічно-тілесної цілісності.

Оскільки феномен злочинності є досить складним і багатоаспектним явищем, під час його вивчення необхідно використовувати комплекс методів. У подоланні феномена злочинності дуже важливо використовувати кримінологічне прогнозування, яке полягає у визначенні тих причин, вплив яких посприяв зменшенню злочинності. Залежно від терміну прогнозування існують короткострокові прогнози (дія яких охоплює 1–2 роки; унаслідок короткого терміну вони досить точні), середньострокові (терміном 3–5 років; використовуючи результати досліджень криміногенного впливу макросоціальних явищ, намагаються нейтралізувати або хоча б зменшити вплив криміногенних елементів), довгострокові (до 10–15 років; унаслідок такого довгого терміну можуть показати лише загальні тенденції, оскільки великою мірою залежать від точності прогнозів економічно-соціальних феноменів, які певною мірою впливають на зародження й розвиток злочинності).

В основі екстраполяції лежить поширення цих результатів досліджень сучасної й попередньої злочинності для передбачення динаміки її поведінки в майбутньому. Точність прогнозованих даних залежить від багатьох чинників, а саме економічної, політичної, демографічної та, зрештою, кримінологічної ситуації, від взаємозв'язків між усіма цими компонентами. Крім того, протягом певного періоду будь-який із них може змінитись, зумовлюючи зміну у зв'язках з іншими компонентами, які у свою чергу під впливом зміни відносин можуть зазнати певних метаморфоз, що, зрештою, дає певний ризик неточності прогнозування, який буде тим більший, чим більшим буде період для прогнозу, оскільки зі збільшенням часу відбувається збільшення ймовірності трансформації одного або декількох елементів, які мають безпосередній чи опосередкований вплив на існування злочинності.

Стан дослідження. Протягом останніх років була опублікована значна кількість робіт із досліджуваної проблематики. Необхідно відзначити наукові праці провідних українських і зарубіжних мислителів і вчених, зокрема А. Бойко, Ю. Голика, Г. Лефрансуа, В. Лукєєва, В. Курило, О. Михайлова, Е. Позднякова, В. Франкла, О. Яра та інших, які й зумовили необхідність на новому рівні досліджувати задекларовані в темі наукової розвідки інтенції подолання злочинності.

Постановка завдання. Мета статті полягає в спробі дослідження феномена злочинності в контексті філософсько-правових та антропологічних інтенцій.

Результати дослідження. Для прогнозування середньострокового чи довгострокового терміну використовують метод експертних оцінок, який полягає в залученні для прогнозування спеціальних експертів, які наділені глибоким розумінням суті й динаміки злочинних процесів та мають відповідну кваліфікацію й стаж, необхідні для здійснення більш точних прогнозів. Цьому методу притаманні елементи неформалізованості й певної суб'єктивності. В. Лунєєв запропонував додаткові способи, які могли б виправити недоліки цього методу: 1) правильний підбір спеціалістів; 2) різностороння оцінка їхньої професійності; 3) детально продумана методика опитування; 4) використання статистико-математичних методів для обробки оцінок експертів; 5) розрахунок ступеня згідності між оцінками різних експертів; 5) порівняння експертних оцінок із даними об'єктивних методів прогнозування динаміки розвитку злочинності [6, с. 260].

Метод моделювання полягає в побудові спеціальних моделей, які допомагають прослідкувати динаміку розвитку злочинності. Конкретним вираженням моделі може бути схема, графік, малюнок чи просто опис. На сьогодні використовуються два види математичного моделювання розвитку злочинності: 1) за допомогою рівняння множинної регресії; 2) за допомогою матричного моделювання [4, с. 164].

Наступним кроком (після вивчення та прогнозування) у подоланні феномена злочинності має бути її попередження, яке є своєрідним актом, що діє на випередження. На цьому етапі з при-

чини того, що злочинність – явище досить широке за своєю суттю, а своєю деструктивною дією впливає на різні рівні буття як суспільства в цілому, так і кожного індивіда зокрема, її ефективно попередження можливе лише в комплексі. Не можна досягнути значного успіху, наприклад, використовуючи лише криминологічне попередження, залишаючи без змін усі інші сфери існування злочинності. Зокрема, своєрідні «чистки» серед кишенькових злодіїв чи інших кримінальних особистостей перед великими спортивними змаганнями в країні можуть дати тільки короточасний ефект – лише на час проведення цих змагань, проте все повернеться на свої місця після їх закінчення. Для ефективного попередження феномена злочинності її причини потрібно вбачати як у політичному й економічному функціонуванні держави, так і в морально-етичній зрілості її громадян. У цьому випадку не просто визначити, який напрям мав би бути пріоритетним. Мабуть, усе мало б залежати від конкретної ситуації в певній країні. Так, тоталітарні країни, які мають сильну централізовану владу, можуть швидше приборкати «класичну» злочинність, проте постійно порушуючи права та свободи своїх громадян, їхні уряди часто самі є злочинними, іноді ще більшою мірою, ніж злочинність у класичному розумінні цього слова. Прикладом подібних діянь можна назвати голодомор в Україні 1932–1933 рр. чи війну фашистського режиму 1939–1945 рр.

З іншого боку, зовнішньо ліберальні держави зі слабкою виконавчою гілкою влади, на перший погляд, дають своїм громадянам такі позірні свободи, як, наприклад, свобода слова. Проте загалом не маючи твердої руки, держава фактично усувається від виконання передбачених для неї функцій керування, тим самим створюючи простір для зловживань, як правило, економічного характеру, де більш спритні й морально незрілі її члени, користуються слабкістю держави, різними методами, серед яких не останнього є корупція, захоплюють природні надра, що належать усім членам суспільства. Експлуатуючи їх та перетворюючи інших, менш спритних, членів суспільства, на економічних рабів, вселяючи в них почуття відчуження та відчаю, зрештою, вибудовують не менш злочинну систему, ніж тоталітаризм, яка нехтує морально-етичними принципами, що завжди мали б бути на стороні існування як будь-якого успішного суспільства в цілому, так і кожного його члена зокрема. Особливо важливим щодо запобігання рецидивній злочинності є користування послугами психологів, їх професійної корекції. Серед основних функцій, які вони з успіхом виконують, є діагностика та класифікація патернів злочинної діяльності, коректування злочинних патернів, дослідження соціально сприятливих патернів і планування їх реалізації. К. Бартолом були проведені статистичні дослідження праці корекційних психологів, де було виявлено, що в процентному відношенні перші три місця щодо кількості затраченого ними часу займають, відповідно, адміністративні функції (14,3%), консультування та психологічна праця (14,1%), психологічна оцінка (12,9%); наступними щодо важливості йдуть такі: інші обов'язки (11,1%), консультативна допомога персоналу (9,1%), кризові втручання (8,8%), навчання (6,3%), психологічне тестування (6%), дослідження (4,5%), навчання персоналу виправного закладу (3,2%) [1, с. 331].

Під час психологічної праці з ув'язненими переважно застосовуються методи безпосередньої біхевіоральної й когнітивної терапії. Розглянемо їх детальніше. Біхевіоральна терапія базується на постулатах одного з найвідоміших напрямів американської психології – біхевіоризмі. Для цього характерне, з одного боку, акцентування уваги на поведінці (зрештою, назва самого напрямку походить від англ. behaviour – поведінка), оскільки вона доступна для об'єктивного вивчення, а з іншого боку, відбувається відмова від застосування методу самоспостереження, який часто застосовували для вивчення феноменів свідомості. Під час аналізу поведінки зверталась увага на систему понять «стимул – реакція». У цій системі понять під розвитком поведінки розуміють набуття нових реакцій унаслідок утворення зв'язків між безумовними й умовними стимулами. Дж. Уотсон писав: «Біхевіоризм – це наукове вивчення поведінки людини» [5, с. 41]. Оскільки поведінка складається з реакцій, які можна спостерігати, вивчати їх взаємозв'язок із причинами, що їх зумовили, можна водночас передбачати події, причинами яких стануть вчинки-реакції, які відбуваються на момент дослідження. Інакше кажучи, метою біхевіористичних досліджень було відкриття законів, які би пояснювали взаємозв'язок пари «стимул – реакція»: спостерігаючи за реакцією, визначати стимул, який її зумовив; вбачаючи стимул, зуміти передбачити, яку реакцію він спричинить.

Прикладом того, як один деструктивний патерн сприйняття реальності та, відповідно, неадекватна відповідь на цю реальність можуть бути поштовхом до формування серії деструктивних схем, є ситуація з дітьми, які з певних причин схильні до антисоціальної поведінки. Із часом такий патерн найперше призводить до втрати інтересу до навчання, а згодом відбувається перехід таких дітей до групи неблагонадійних як з огляду поведінки, так і зі сторони інтелектуально-емоційного розвитку. На наступному етапі внаслідок відставання в розвитку від ровесників і їх антисоціальної поведінки відбувається ізоляція таких дітей як через самоізоляцію, так і завдяки стигматизації їх суспільством. У результаті їх працевлаштування стає проблематичним: усе, що стає їм доступним, – лише непостійна некваліфікована праця. Відсутність стабільного джерела доходу, їх агресивно-антисоціальне сприйняття реальності штовхає на злочинну дорогу; далі їм усе важче обрати шлях, на якому б не були присутні протиправні вчинки. Отже, як бачимо, на певному етапі життя змінити патерни сприйняття реальності та відповіді на неї можливо, водночас чим старша людина, чим більшою кількістю вчинків підтверджений її хибний патерн, тим стає важче, а іноді майже неможливо, змінити світосприйняття закріпленої у своїх похибках індивідуальності.

Значення для функціонування суспільства має регулятивна функція права. Вона полягає в намаганні окреслити певні межі поведінки індивідів, які були б прийнятні для соціуму в цілому. Окреслення цих меж у реальному житті проявляється встановленням певних норм і законів, сукупність яких утворює правовий інститут, який у свою чергу тісно пов'язаний із державною владою. Саме тому здорова й сильна держава є чи не найважливішим чинником для запобігання злочинності.

Однією з найбільших хвороб, які значно послаблюють державу, є корупція. Це негативне соціальне явище руйнує саму основу існування державного ладу та проявляється в протиправних використаннях посадових повноважень державними службовцями, які отримали їх для здійснення функцій держави, проте використовують для задоволення своїх особистих чи інших, зокрема недержавних, інтересів. Найбільш розповсюдженими проявами корупції є незаконний і несправедливий розподіл суспільних ресурсів, хабарництво та використання їх для особистих цілей. Не можна вирішити проблему злочинності ізоляцією правопорушників і через причину власне фізичну, адже якби це було єдиним методом, то кількість людей, ізольованих у виправних закладах, швидко перевищила б можливості таких установ. Взагалі використання примусу в праві для обмежень дій правопорушників має динамічний характер, причому спостерігається чітка тенденція до його зменшення залежно від важливості моральних пріоритетів у функціонуванні суспільства. Примус є лише засобом для опанування людського егоїзму, тому відповідно до збільшення в суспільстві носіїв морально-альтруїстичних цінностей відбувається й зменшення егоїстичних проявів серед його членів. Тому в такому суспільстві все рідше буде застосовуватися примус задля опанування над антисоціальними, гедоністично-егоїстичними прагненнями менш морально зрілих його членів. Оскільки спостерігається певний морально-етичний прогрес у розвитку суспільства, то з впевненістю можна стверджувати про зменшення примусу в сучасному суспільстві порівняно, скажімо, з рабовласницьким чи феодальним його устроєм. У цьому випадку варто зауважити, що проблема визнання суспільством морально-онтологічної цінності кожного з представників соціуму проявляється в правильному розумінні спільного блага. Суспільство часто прирівнюється до організму, де кожний із його членів виконує певну визначену функцію.

Воля до сенсу В. Франклом протиставляється як принципу задоволення, так і прагненню до влади. На його думку, воля до задоволення є саморуйнівним принципом, оскільки чим більше індивід має устремління до отримання задоволення, тим менше в результаті він його отримує, оскільки саме задоволення є лише побічним феноменом, що супроводжує реалізацію наших прагнень. Воно відразу ж піддається руйнуванню, коли стає самоціллю. Аналогічно й принцип влади полягає в тому, що вона є лише посередником на шляху досягнення мети. Тому і політичний, і економічний чи будь-які інші прояви влади за своєю суттю є лише засобами для здійснення певної мети [9, с. 14–15]. Отже, як бачимо, подібно до того, як воля до задоволення не може бути самоціллю, так і воля до влади не веде до досягнення мети, якщо під метою розуміти власне владу як таку. Правильне розуміння принципу спільного блага є одним із ключових моментів для побудови гармонійно розвинутого акримінального суспільства. Його функціону-

вання часто прирівнюють до буття організмів, слухно визнаючи певні подібні риси, проте часто не помічають іншої сторони такого порівняння – нівелювання цінності особистості як такої, без сприйняття її лише в межах соціального існування. У цьому випадку важливо акцентувати увагу на тому факті, що особистісне буття людини ціннісно та онтологічно зовсім інше, ніж буття окремої одиниці щодо цілого, наприклад листя щодо дерева.

Мова йде не про служіння суспільству задля забаганок окремих його індивідів, а про місію суспільства в розкритті та реалізації сенсово-аксіологічного виміру кожного зі своїх членів. Зрештою, від такого наставлення суспільство лише виграє, тому що спільне благо є тим більше, чим більшим є благо кожного з його членів. Навіть більше: кожний член суспільства зобов'язаний надавати перевагу спільному благу перед особистісним у своєму поступуванні в рамках правил певного суспільного утворення, членом якого він є, і якщо ці правила не суперечать більш загальним правилам пошанування людської гідності та свободи. До прикладу, працюючи на підприємстві, особистість повинна підпорядковуватись правилам цього підприємства, аналогічно й громадянин повинен віддати перевагу спільному благу держави над особистісним, коли він перебуває в статусі громадянина держави. Проте коли підприємство чи держава порушують основні права та свободи своїх членів, індивід на перше місце не ставить уже спільне благо. Унаслідок такої метаморфози можна говорити вже не про спільне благо суспільного інституту, що повинен був би піклуватися про кожного свого члена, а про експлуатацію одними членами суспільства інших з використанням поняття спільного блага для виправдання свого онтологічно незаконного панування.

Висновки. Важливість врахування духовної складової людської особистості є надзвичайно важливим під час вивчення причин злочинності. Гносеологічні концепції аналізу цього феномена залежать від розуміння онтологічної структури злочину, від антропологічної перспективи як простору, у якому здійснюють злочин. Духовно-аксіологічний пласт є головною силою векторизації багатогранної людської особистості в напрямі узгодження з цивілізаційно-трансцендентним виміром буття. Необхідно відмітити, що, підходячи до проблеми подолання феномена злочинності, ми повинні бути свідомі щодо тієї масштабності факторів, які мають вплив на цей феномен. З огляду на це потрібно спрямовувати свої сили в просторі, створеному часом, який охоплює близьке, середнє й далеке майбутнє та різноманітні пласти буття, «хвороба» яких дає сприятливий ґрунт для розвою злочинності. Усі ці пласти, як правило, самі по собі мають життєносне значення для існування людського індивіда, і людина в глибинах свого буття пов'язана з ними безліччю зв'язків. Саме тому збій у їхньому природньо-гармонійному функціонуванні має катастрофічні наслідки щодо буття людини. У ході вивчення встановлено, що під час досягнення позитивного стану політико-економічної, психолого-соціологічної ситуації в країні й онтологічної, аксіологічно-антропологічної глибини людської особистості для злочинності не залишається місця.

Список використаних джерел:

1. Бартол К. Психология криминального поведения / К. Бартол. – М. : Олма-Пресс, 2004. – 352 с.
2. Бойко А. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки / А. Бойко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 380 с.
3. Голик Ю.В. Преступность – планетарная проблема / Ю.В. Голик, А.И. Коробаев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2006. – 215 с.
4. Курило В.І. Криминологія: загальна частина : [курс лекцій] / В.І. Курило, О.С. Михайлов, О.С. Яра. – К. : Кондор, 2006. – 191 с.
5. Лефрансуа Г. Теории изучения. Формирование поведения человека / Г. Лефрансуа. – СПб. : Еврознак, 2003. – 352 с.
6. Лунеев В.В. Курс мировой и российской криминологии : [учебник] : в 2 т. / В.В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2011. – Т. 1 : Общая часть. – 1003 с.
7. Поздняков Э.А. Философия преступления / Э.А. Поздняков. – М., 2001. – 576 с.
8. Преступность и борьба с ней. Новейшие правовые исследования : [антология]. – М. : ИНИОН РАН, 2008. – 184 с.
9. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл. – М. : А-Прес, 2000. – 368 с.

